

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА ІНФІНІТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті аналізуються семантичні, структурні та функціональні властивості інфінітивних речень у художньому мовленні Лесі Українки. Особлива увага сконцентрована на аналізі модальної семантики реальності-ірреальності, що виражається різними граматичними засобами.

Ключові слова: інфінітивне речення, головний член речення, модальність.

Інфінітивне речення – один із структурних різновидів односкладних речень, що здавна привертає увагу мовознавців і, попри все, неоднозначно ними трактується. У багатьох наукових працях висвітлюється історія виникнення речень цього типу, пропонуються різноманітні класифікації, описуються їх структури. Основним і визначальним у теоретичному осягненні цього синтаксичного феномена є окреслення межі між безособовими та інфінітивними конструкціями. Особливо це стосується конструкцій типу *Ти знаєш, любя, поки що, то й краще б не озиватись, надто до Івана, бо він в непевні справи устряває*. Як зазначає А. Загнітко, погляди науковців на такого типу структури ще не усталилися, «оскільки їх розглядають то як двоскладні (інфінітив маркований категорійною семантикою підмета, а слово категорії стану виконує функцію присудка (І.П. Распопов)), то як безособово-інфінітивні (І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська), то як суто інфінітивні, де слово категорії стану виконує допоміжну функцію (О.В. Падучева)» [2, 4].

Інфінітивні речення перебували у полі зору таких відомих лінгвістів, як О.Х. Востоков, О.О. Потєбня, Є.М. Галкіна-Федорук та ін., які вважали їх частиною безособових; О.М. Пешковський, К.О. Тимофєєв, П.С. Дудик та ін., які виокремлювали такі речення в самостійний структурний тип односкладних речень.

Ми дотримуємося іншої точки зору на проблему, вважаючи, що «інфінітивні речення становлять окремий структурно-семантичний тип у системі українського простого односкладного речення, що підтверджується особливим вираженням в їхній структурі синтаксичних категорій модальності, часу, особи, суб'єкта й агенса» [2, 6].

Мета нашої розвідки – виявити інфінітивні речення в художньому мовленні Лесі Українки й проаналізувати їх з семантичного, структурного та функціонального боку.

Одним із найсуттєвіших питань при аналізі інфінітивних речень є модальна семантика реальності-ірреальності, що виражається різними граматичними засобами.

Традиційно модальність визначають як граматичну категорію, що виражає відношення семантики висловлення до об'єктивної дійсності й оцінку цього відношення з боку мовця. Відповідно, у мовознавстві утвердилась думка, що значення, у яких виражається відношення змісту висловлення до дійсності, становлять об'єктивну модальність речення, а авторська оцінка цього відношення становить суб'єктивну модальність. Такі значення виражаються граматичними категоріями дієслівного способу, модальними частками, інтонацією.

Об'єктивна модальність виражається граматичними категоріями дієслівного способу, модальними частками, інтонацією. Суб'єктивна модальність, як стверджує В.А. Чолкан, є факультативною ознакою та реалізується у висловлюванні за допомогою спеціальних слів, словосполучень і речень, модальних часток, вигуків, за допомогою інтонації та порядку слів, а також спеціальними конструкціями [4, 153].

Поділ інфінітивних речень за модальним значенням, як відомо, здійснюється за ознакою вираженості або невираженості в них реального зв'язку між змістом і дійсністю. Разом з тим, «модальність незалежного предикативного інфінітива пов'язана також з його діячем...», тобто виражає відношення між діячем та дією [1, 14]. В інфінітивних реченнях, на відміну від безособових, модальність закладено в незалежний інфінітив, інтонацію та подеколи до цього долучаються частки.

Лєся Українка вживала односкладні інфінітивні речення для вираження модального значення необхідності та повинності дії, яка залежить не від об'єктивної реалізації, а від внутрішньої суб'єктивної усвідомленої необхідності. Наприклад: *Так, здобути трон! ви мусите у спадок перейняти і сюю мрію вкупі з командорством!* (Камінний господар); *Сказати правду, випадок сліпий звістив про тебе: учень твій один вступити хотів у хор панеґіристів і на зразок умілості своєї твою епіталаму проспівав, оту, що ти зложив на шлюб твій власний* (Оргія).

Заперечна частка *не*, яка стоїть перед інфінітивом недоконаного виду, заперечує доцільність виконання дії, позначеної інфінітивом. Якщо ж у реченні вживається інфінітив доконаного виду

(а деколи й недоконаного), то таке заперечення набуває значення об'єктивної неможливості дії. Наприклад: *Та я ж його просила, щоб прийшов! Вже ж не прогнати!* (Бояриня); *Словами серденька не одурити...; Тобі того не зрозуміти, Анно, - тобі збуваються всі сни, всі мрії...* (Камінний господар); *Ба, що ж, без варварів не обійтися, бо ми вже мусим обновляти кров, знесилену від праці та розкошів* (Оргія).

Якщо ж частка **не** стоїть в інфінітивному реченні не перед головним членом речення, то таке речення набуває лише частково заперечного значення: *Уже ж не з рук ворожих їх приймати!* (Оргія); *Антею, се якась дивна затятість. Таж еллінам не першина приймати хвалу чужинців, і яка ж в тім ганьба?* (Оргія)

Для вираження об'єктивної неминучості авторка використовує інфінітивні речення з давальним агентивним, який наявний або мислиться: *Ось, пане-брате, хай бог тобі допоможе! Не минути розливу крові братньої, як тільки супліка сая марна буде* (Бояриня).

Крім об'єктивної неминучості, інфінітивні речення досить успішно об'єктивують семантику бажальності, що, без сумніву, є яскравим проявом суб'єктивної модальності. За наявності заперечної частки **не** інфінітивне речення набуває значення небажаності дії чи процесу або побоювання з приводу того, що дія може відбутися: *Ви боїтесь, коли б вам за Месію кров не пролити так, як він за вас пролив свою?* (Одержима); *Бо се тепер по дядькові жалоба, а то була по тітці, перед нею ж - коли б не помилитись! - брат у третіх чи небіж у четвертих нам помер...* (Камінний господар).

Аналіз інфінітивних речень із семантикою бажальності показує, що у багатьох випадках частка **би** є факультативною: *Все, все покинуть, до тебе полинуть, Мій ти єдиний, мій зламаний квіте! Все, все покинуть, з тобою загинуть, То було б щастя, мій згублений світе! Стать над тобою і кликнуть до бою Злую мару, що тебе забирає, Взять тебе в бою чи вмерти з тобою, З нами хай щастя і горе вмирає. Осяяти землю безщасну треба!*

Ознакою того, що це речення з модальним значенням бажальності, можуть слугувати їх синонімічні зв'язки з безособовими реченнями зі словом *хочеться*: *Все, все (хочеться) покинуть, до тебе (хочеться) полинуть.*

Значне місце в художніх текстах Лесі Українки займають складнопідрядні речення, підрядною частиною яких є інфінітивні речення зі значенням можливості/неможливості дії, вираженої інфінітивом: *Уломи ж, моя Доле, хоч отую ожину, щоб собі промести, по снігу провести хоч маленьку стежину!* (Лісова пісня); *Немає відома, чим вам годити! Се ти?.. Ти упирицею прийшла, щоб з мене пити кров? Спивай! Спивай!* (Лісова пісня).

Найпевніше відчувати семантику можливості можна порівнявши підрядні інфінітивні частини з синонімічними безособовими або двоскладними реченнями. Якщо давальний агентивний наявний, то такі речення вступають у синонімічні відносини з двоскладними реченнями, порівняймо: *Щоб тобі здобути лісову корону, ми Змію-царицю скинемо із трону і дамо крем'яні гори в оборону!* (Лісова пісня) – *Щоб ти зміг здобути лісову корону, ми Змію-царицю скинемо із трону і дамо крем'яні гори в оборону!* Якщо ж давальний агентивний відсутній, то такі речення синонімічні безособовим з модальним предикатом *можна*: *Щоб наші людські клопоти збагнути, то треба справді вирости не в лісі* (Лісова пісня) – *Щоб наші людські клопоти можна було збагнути, то треба справді вирости не в лісі; Ой скажи, дай пораду, як прожити без долі!* (Лісова пісня) – *Ой скажи, дай пораду, як можна прожити без долі!*

Заперечна частка **не**, вжита перед інфінітивом, перетворює модальну семантику можливості на семантику неможливості: *Сестро! не будь як зима, що не вблагати її, не вмолити!* (Лісова пісня); *Ба, що ж, без варварів не обійтися, бо ми вже мусим обновляти кров, знесилену від праці та розкошів* (Оргія).

Як видно з фактичного матеріалу, в реченнях з семантикою можливості /неможливості переважають утворення з інфінітивами доконаного виду, але трапляються випадки, коли вживаються інфінітиви недоконаного виду, що ніяким чином не впливає на семантику речення.

Найчисельнішими в аналізованому творчому доробку є питальні інфінітивні речення. І залежно від мети, яку автор ставить перед собою, речення можуть бути з питальними словами або без них. Речення з такими питальними словами як *хто, що, як, коли, де, чому, чого, скільки* організують питання не про дію, виражену інфінітивом, а про додаткову невідому інформацію: *Ну, се останнє зайво. – Ні, не зайво, інакше - нащо й сповіщати?* (Камінний господар); *Нехай і так, нехай отець єдиний над нами буде, та коли ж настане те царство божє? Де його шукати?* (В катакомбах); *Та й що картатися словами, любя?* (Бояриня)

Речення зі словом *як* Леся Українка вживає тоді, коли мовця цікавить спосіб дії, вираженої інфінітивом. Наприклад: *Як вам сказати? Я тут мав прожити сей день і ніч - мені не треба більше* (Камінний господар); *Як же сповістити?* (Камінний господар)

За допомогою питального слова *чому* автор виражає зацікавленість мовця у причині дії, вираженої інфінітивом. У значенні *чому* можуть вживатися й інші слова. Наприклад: *Се правда,*

що мені її боятись? Чому мені не взять сього плаща? (Камінний господар); Чого ж нам думати, що се в'язниця, а не гніздо - спочин орлиний парі? Чому не жити й вам на сім верхів'ї? (Камінний господар); Ви дбаєте все про веселість! – Чом же про те не дбати? (Камінний господар).

Для вираження питання про об'єкт або суб'єкт дії поет використовує слова *хто* (в непрямих відмінках) та *що*. Наприклад: *Так що ж робити, любя? (Бояриня); Кого мені клясти? Чи свого батька, що за довги продав мене в неволю? (В катакомбах).*

Але трапляються випадки, коли за допомогою питальних слів автор висловлює не зацікавленість у додатковій інформації про об'єкт, суб'єкт, причину та ін., а виражає певне ставлення мовця до сказаного, якісь емоції: *Де ж ще більше горе, як не могли віддати за друга душу?.. (Одержима).* У цьому прикладі, вживаючи питальне слово *де*, автор не питає про місце розташування, а повідомляє про те, що не існує більшого горя, ніж неможливість віддати за друга душу. За допомогою риторичних питань ці думки набувають більшої емоційності.

У реченнях без питальних слів, на відміну від вищезазначених, сама дія, виражена інфінітивом, стає об'єктом авторської зацікавленості: *Се похода Гонзага! Утікайте! – Втікати? Ні. Тепер я маю змогу йому не уступитися з дороги (Камінний господар); Але себе самого посилати в вигнання? і для чого? (Камінний господар)*

Використовуючи підсилювальні частки *ж, так, таки, б, ну, то* Леся Українка підкреслює питальну інтонацію, і речення набувають більш емоційного характеру: *Так що ж робити? (Бояриня); Та звісно, і чого б таки журитись? (Бояриня); Ну як його ще більше стерегтись? (Бояриня); Чого ж мені іти? Простіше ж вам (Камінний господар); То нащо проливати даремне кров? (Одержима).*

Проведений аналіз художнього мовлення Лесі Українки засвідчив, що авторка успішно використовує у своїй творчості односкладні речення, значне місце серед яких посідають інфінітивні. І хоча говорити про широкий спектр різнотипних речень ми не можемо, однак стверджувати, що інфінітивні речення є досить дієвим засобом вираження семантики бажаності, необхідності і повинності дії у творчій лабораторії Лесі Українки, у нас підстави є.

Список використаних джерел

1. Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речень в сучасній українській мові / Г.П. Арполенко, В.П. Забеліна. – К.: Наук. думка, 1982. – 131с.
2. Загнітко А. Український інфінітив у структурі простого речення: типологія функцій і семантика / Анатолій Загнітко // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. Вип. 34. – Ч.1. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С.3-10. – Режим доступу: www.lnu.edu.ua/faculty/Philol/www/visnyk/34_1/zagnitko.doc
3. <http://www.l-ukrainka.name/uk/Dramas.html>
4. Чолкан В.А. Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в односкладних інфінітивних реченнях / В.А. Чолкан // Структура та семантика мовних одиниць у функціональному аспекті: Зб. наук. праць. – Чернівці, 1996. – С.152 – 163

Summary. The article deals with semantic, structural and functional peculiarities of the infinitive sentences of the poetry by Lesia Ukrainka. The main attention is paid to the analysis of modal semantics of reality/unreality, which is demonstrated with different grammatical meanings.

Key words: infinitive sentence, the main part of sentence, modality.

УДК 811.161.2'373.48:821.161.2 – 193.6/7.08

Л.М. Марчук

ЕПІСТОЛЯРНИЙ СТИЛЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Епістолярний стиль забезпечує реалізацію необхідності висловлювати свої думки, пропагувати та обстоювати ідеї за допомогою листування. Мовний етикет епістолярію залежить від будови листа, а кожен лист розглядається як окремий завершений акт комунікації.

Ключові слова: епістолярний стиль, слова-символи, слова-звертання, листи, адресант.

Українська епістолярна спадщина багата й різноманітна, тому що умови бездержавності народу часто змушували його найвидатніших представників, діячів культури, політиків висловлювати свої думки, пропагувати і обстоювати ідеї у спосіб листування з найближчими, довіреними особами, однодумцями, друзями.